

2. Afirmatio contra statum indifferentem vel saecularem in re religiosa desideratur. Oportet omnem statum benevolentem esse in genere erga religionem.

3. In pag. 5, n. 2, lin. 19, dicatur: « Huiusmodi autem libertas communiter recipitur uti in eo consistens, quod homines in re religiosa debent... » etc. Hoc ad sensum clarificandum atque ad evitandam definitionem negativam.

4. In n. 5, pag. 11, lin. 19 dicatur: « ... iura ad libertatem in re religiosa et ad libertatem in processibus iuridicalibus agnoscantur et observentur ». *Ratio*: in aliquibus statibus, praesertim Mohammedanis, religio officialis et lex civilis ita coniunguntur ut civis qui religioni officiali non adhaeret discriminationem legalem patiat.

5. In n. 14, pag. 19, lin. 14, vox « facta » male sonat praesertim in translatione. Fortasse « hanc vero deplorandam discriminationem » melius sonat.

6. In n. 14, pag. 20, linn. 6-7, dicatur: « ut homines formare satagant, qui genuinae libertatis amatores sint ut plene humani ac vere religiosi esse possint et propterea legitimae auctoritati obedientes... ». *Ratio*: quaedam hierarchia existit libertatem inter et obedientiam, secundum quam libertas altioris ordinis est. Bonum est notare hanc relationem considerari ab Ecclesia, cuius duces non cogitat plus de obedientia quam de libertate.

112

EXC.MUS P. D. CAROLUS WOJTYLA
Archiepiscopus Cracoviensis

Schema declarationis *de libertate religiosa* placet in suo textu praesenti magis quam in praecedenti; multae enim in eo expressiones inopportunae feliciter correctae sunt vel evanuerunt. *Sub aspectu doctrinali* tamen quaedam sunt animadvertenda, quae ad claritatem documenti alicuius videntur esse momenti.

1. Agitur *primo de limitibus libertatis religiosae determinandis*. Etsi in pag. 9 lin. 15 ss. innuitur, quod *principium legis moralis observandae* est prima norma moderans usus eiusdem libertatis in societate humana, hoc tamen principium non invocatur ab initio et non pervadit totum textum. Deficit praesertim in ipsa « declaratione » pag. 5 et 6, immo limites usus libertatis religiosae determinantur « secundum normas iuridicas, quas necessitates ordinis publici postulant » (pag. 9, linn. 32 ss.), ergo secundum legem positivam tantum. *Ius tamen ad libertatem religiosam tamquam naturale et divinum non recipit limites, nisi ex parte legis moralis, quae etiam naturalis et divina est*. Lex humana positiva in tantum potest limites istas imponere in quantum ipsa vim legis moralis naturalis et divinae in se habet.

Proinde *propono*, ut in textu declarationis, pag. 6 lin. 7, in fine, ubi legitur « ... ut in re religiosa neque aliquis cogatur ad agendum contra suam

conscientiam, neque impediatur, quominus iuxta suam conscientiam privatim et publice agat intra debitos limites » loco verborum « intra debitos limites » ponatur: « nisi tamen actus ex alio capite iam a lege morali vel imperati vel prohibiti sint » (exemplum actus imperati — restitutio obligatoria; exemplum actus prohibiti — occisio innocentium ad finem religiosum vel prostitutio sub specie actionis religiosae). In tali casu abusus libertatis religiosae potest esse tantum actus moraliter malus i. e. contra legem moralem. Praesertim autem iste abusus libertatis religiosae pluribus in locis schematis equivocationibus obnoxius est.

2. Proponendo hanc mutationem textus per invocationem principii legis moralis observandae, proponere audeo ulterius, ut ipse conceptus libertatis religiosae in documento conciliari *praesentaretur substantialiter tamquam doctrina revelata, quae sanae rationi omnino consonat, ab ipsa tamen non distinguitur*, prout in textu videmus. Concilium enim est docere veritatem divinam non tantum humanam. Si veritas haec rationi humanae etiam apparet, sicut in contemporaneo statu quaestionis de libertate religiosa videmus, tanto melius. Mundus tamen doctrinam Ecclesiae i. e. doctrinam revelatam de hac re expectat, non tantum repetitionem eorum, quorum ipse capax est, prout bene scimus. Et hoc etiam propter dialogum cum illis, qui de eadem re i. e. de libertate religiosa sub luce rationis tantum quaedam statuunt, magni videtur esse momenti.

De cetero doctrina, quam in textu sub titulo II Doctrina de libertate religiosa ex ratione desumpta et III Doctrina libertatis religiosae sub luce Revelationis, *eadem est doctrina Ecclesiae* — sub titulo III modo magis scripturistico, sub titulo autem II modo magis speculativo praesentata. Melius ergo videtur in titulis istis rationem et Revelationem non tam distinguere, hoc enim methodo scholastica nimis imbuitur. Verum tamen est in Revelatione vera et profunda inveniri doctrinam libertatis religiosae, cuius de cetero homines eo magis conscii fiunt, quo magis personae humanae dignitatem agnoscunt. Melius forsitan esset, ut titulus II sonaret sic « Doctrina de libertate religiosa ex dignitate personae humanae desumpta », quam postea doctrinam ex fontibus S. Scripturae illuminaremus. Proponerem etiam — in eadem linea — ut pag. 1 linn. 8-14 textus sic immutetur: « Quapropter Ecclesia, de concredito sibi thesauro doctrinae divinitus revelatae nova simul et vetera proferens, discernere intendit, quantum hac religiosae libertatis postulatio veritati iustitiaeque conformis sit ».

Mutationibus talibus indoles documenti mutabitur in hoc sensu, quod Concilium doctrinam proferetur revelatam *de re morali et quidem fundamentalis, qualis est libertas religiosa*, utendo ad hunc finem argumentis etiam ex ratione desumptis, cum obiectum talia omnino admittit.